

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING

TAFAKKUR VA TALQIN

MAVZUSIDARESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI ILMIIY-AMALIIY
ANJUMAN TO'PLAMI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Бухоро-2021

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BO'LIMI**

**IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING**

TAFAKKUR VA TALQIN

mavzusida

**Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy
anjuman to'plami**

2021 yil, 27-may

Tahrir hay'ati:

O.X.Xamidov	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
M.I.Daminov	- Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
O.S.Qahhorov	- Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (DSc), dotsent
S.Q.Qaxorov	- Pedagogika fanlari doktori, professor
D.R.Djurayev	- Fizika-matematika fanlari doktori, professor
A.A.Turayev	- Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
M.Y.Ergashov	- Kimyo fanlari nomzodi, professor
B.N.Navro'z-zoda	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
SH.A.Hayitov	- Tarix fanlari doktori, professor
D.S.O'rayeva	- Filologiya fanlari doktori, professor
S.Bo'riyev	- Biologiya fanlari doktori, professor
SH.R.Barotov	- Psixologiya fanlari doktori, professor
SH.SH.Olimov	- Pedagogika fanlari doktori, professor
A.R.Hamroyev	- Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas'ul muharrir:

A.A.Turayev – magistratura bo'limi boshlig'i *f.-mf.f.d., (PhD) dotsent*

Musahhih:

T.Sh.Ergashev – ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi bosh mutaxassisi

D.Rahmatova – magistratura bo'limi uslubshunosi

B.A.Hikmatov – magistrant

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24-yanvardagi Oliy majlisga yo'llagan murojatnomasi va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2020 yil 7- fevraldagi 56-F-son faroyishiga hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021 yil 4-maydagi № 3/19-04/05-26 son xatiga asosan ushbu Respublika ilmiy-amaliy arjuman tashkil etildi. To'plamda iqtidorli talabalar, magistrantlar, tayanch doktorantlar va doktorantlarning ilmiy izlanishlari, tajriba almashish, sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zari mas'uldirlar.

<i>C.X. Ramazonov</i>	
<i>D.Sh. Djuraeva, M.S. Sharipov</i>	<i>Перспективы применения компьютерных технологий в преподавании химии в академических лицеях.....</i> 291
5A140101-Биология (фан йўналишлар бўйича)	
<i>F.Q. Hayitov, I.A. Ramazonov</i>	<i>Suv omborlarining gidroekologik xususiyatlariga bog'liq ayrim muammolar va ularning yechimlari. (to'dako'l suv ombori misolida).....</i> 295
<i>U.T. Norboyeva, Sh. Obidova</i>	<i>Ichki ekologik turizmi rivojlantirishda tabiat yodgorliklaridan foydalanish istiqbollari.....</i> 299
<i>H.Q. Esanov, Sh. Fayzullayev</i>	<i>Qorovulbaxor florasini shakllanishi to'g'risida ayrim muhazalar.....</i> 306
5A140602 – География (ўрганиш объектлари бўйича)	
<i>A. Maslonov, Sh. H. Karimov</i>	<i>Ромитан тумани қишлоқ жойларининг иқтисодий-ижтимоий географик хусусиятлари.....</i> 309
<i>A. Vafoyev</i>	<i>Shirin shaharchasining shakllanishi va rivojlanishi.....</i> 313
<i>A. Usmonov</i>	<i>Shofirkon shahrining shakllanishi va rivojlanishi.....</i> 317
<i>G.S. Xalimova, M.Sh. Sharopova</i>	<i>Иқлим ва саломатлик.....</i> 319
II-ШЎБА ФИЛОЛОГИЯ ВА ТИЛЛАРНИ ҲАҚИҚАТ	
5A120102-Лингвистика (ўзбек тили)	
<i>Sh. To'rayeva</i>	<i>[i ~ o]=sb qolipi variantlari va tibbiy birliklar.....</i> 323
<i>F.B. Irgasheva</i>	<i>Lingvokulturemalarning tarjima xususiyatlari.....</i> 328
<i>Sh.A. Hayitov, K.A. Akramova</i>	<i>“Muqaddima”dagi haqiqatlar.....</i> 331
<i>T. Asadov, S. Mardonova</i>	<i>Okkazionalizm va individual nutq neologizmlari.....</i> 337
<i>T. Asadov, U. Yahyoyeva</i>	<i>Ravishning reduplikatsiya usulida yasalishi xususida.....</i> 342
<i>Sh.I. Islomova</i>	<i>Tibbiy lingvistika taraqqiyoti va ravnaqi.....</i> 346
<i>M. Jumayeva</i>	<i>“Devonu lug'otit turk” asarida “tuya” leksemasi qatnashgan maqollar tahlili.....</i> 350
<i>N.U. Mirjonov</i>	<i>Tabobatda qo'llanadigan bangidevona dorivor o'simligi nomining lingvistik tahlili.....</i> 354
<i>N.F. Qosimova, M.R. Sayliyeva</i>	<i>Margaret mitchellning “shamollarda qolgan hislarim” asaridagi frazeologizmlarning funksional-diskursiv xususiyatlari.....</i> 360

RAVISHNING REDUPLIKATSIYA USULIDA YASALISHI XUSUSIDA

T.Asadov¹, U.Yahyoyeva²

*BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.n.*¹

*BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida 1-kurs magistr*²

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligi grammatikasida nisbatan kam o'rganilgan reduplikatsiya usulida ravishning yasalishi, bunday so'zlarning yuzaga kelish asoslari yoritilgan, bu hodisaning lug'at qatlamidagi mavqeyi tadqiq etilgan, badiiy asarlardan olingan misollar bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: so'z yasalishi, reduplikatsiya, takror ravish, juft ravish, ma'no ta'kidi, ma'no kuchayishi, so'z yasash qolipi, me'yoriy yasalish.

Ma'lumki, reduplikatsiya usuli - so'zlarni takrorlash, juftlash usuli bilan so'z yasash[3,484] bilan ham ba'zi-ba'zida yangi so'zlar vujudga keladi. So'z yasalishiga oid maxsus tadqiqotlarda bunga alohida to'xtanilmagan. Tilshunoslikka doir lug'atlarda bu usul "asosning ikkilanishi", "takror", "ikki asosli so'z" tarzida ham izohlangan. Mazkur usulning qamrovi keng bo'lib, nafaqat so'zlar doirasida, balki tovushlar ikkilanishiga ko'ra ham qo'llanganiga guvoh bo'lamiz[3.484].

Reduplikatsiya usuli bilan o'zbek tilida, odatda, ravish so'zlar yuzaga keladi. Akademik grammatikada bu borada quyidagicha fikr berilgan: "So'zning takrorlanishi bilan ravish yasalishi ham umumli usul sanaladi. ...takrorlanish (reduplikatsiya)da so'zning asosiy semantik funksiyasi umumlashishdir. Takrorlangan so'zlar o'z turkum doirasida qolsa, haqiqatan umumlashtirish ma'nosi ustun turadi; takrorlanish orqali so'zlar o'z turkum doirasidan chiqsa, yangi so'z hosil bo'ladi" [4,534].

Ravish bilan bog'liq maxsus tadqiqotlarimizda ravishning reduplikatsiya usuli va bunda yangi so'z paydo bo'lishiga bir qism to'xtalganmiz [1;2]. Takrorlangan va juftlangan so'zlarning o'z turkumi doirasidan chiqib, boshqa turkumga o'tishi (Masalan: *yo'l-yo'l*, *rang-barang*, *msh-guruch* kabi

so'zlarning otdan sifatga o'tishi) aslida yangi so'z yuzaga kelishi bilan bog'liq. *Hbvuch-hovuch, izma-iz, takror-takror* va h.k. so'zlarning izohli lug'atlardagi ifodasi ham bularning yasama so'z (leksema)ligidan dalolat bera oladi. Vaholanki, lug'atlar nutqiy birliklarni emas, lug'aviy birliklarni qamrab olishini izohlashga hojat bo'lmasa kerak.

Takror va juft holda yasama ravish sifatida o'rganilayotgan *ahyon-ahyonda, basma-bas(iga), bekordan-bekorga, birin-sirin, bobma-bob, bora-bora, boshma-bosh, vazmin-vazmin, gala-gala, galma-gal, guruh-guruh, dona-dona, yelkama-yelka, yonma-yon, ketma-ket, chil-chil, navbatma-navbat, nomma-nom, sim-sim, so'zma-so'z, chaman-chaman, elma-el, etak-etak, eshikma-eshik, yuzma-yuz, o'qtin-o'qtin, quloqma-quloq, qo'lma-qo'l, harfma-harf, imi-jimida, oyda-yilda, oylab-yillab, omon-eson, ochin-to'qin, och-rahor, uzil-kesil, ura-sura, elan-qaran, chor-nochor* va h.k. birliklar allaqachon o'z turkumi ("ona turkumi")dan chiqib, boshqa bir grammatik kategoriya (ravish turkumi)da yig'ilgan. Ahamiyatli tomoni shundaki, bu kabi so'zlar miqdori yuqorida keltirilgan misollar bilan cheklanmaydi. Ular tarkibi ijtimoiylik va davr bilan bog'liq holda o'sib boryapti. Masalan, o'z ma'nosidan chekinib, miqdor ma'nosini ifoda etishga ixtisoslashgan *vagon-vagon (un), mashina-mashina (tuproq), samolyot-samolyot (ozuq-ovqat)* kabilar nisbatan keyingi davrda yuzaga kelgan.

Ayrim takroriy so'zning ravishga aylanishidagi asosiy belgi undagi leksik va grammatik o'zgarishdir. Ravish yasalishining mazkur turida, odatda, ravishdan tashqari muayyan so'zning ikki bor takroridan yangi ma'noli boshqa bir so'z voqelanadi.

Takror ravishning uslubiy imkoniyatlaridan asosiysi shundaki, ular ma'no ifodani kuchaytirish uchun qo'l keladi.

Yuqorida sanab o'tilgan takror va juft ravishlarning shakllanishida ham ayrim farqlarni ko'rish mumkin. Ularning vujudga kelishida ayrim grammatik shakllar (ba'zi kelishik shakllari, -ma/ba elementlari)ning roli katta. Bu

shakllarda ham o'ziga xos grammatik ma'nolar yuzaga chiqadi. Mana shu grammatik ma'nolar zamirida ayrim qo'shimcha ma'no ifodalar ham zohir bo'ladi. Masalan, *bobma-bob* – *bob-bob*; *zarrama-zarra* – *zarra-zarra*; *ko'pdan ko'p* – *ko'p-ko'p*; *ochiqdan ochiq* – *ochiq-ochiq* kabi misollaridagi ma'no imkoniyat turlicha. Shuningdek, *yonma-yon*, *galma-gal*, *quloqma-quloq*, *izma-iz*, *yildan yil*, *bekordan bekor* kabi ravishlarni *-ma*, *-dan* shakllarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Asosiy ma'no yuki shu shakllar zimmasida. Yoki *to'g'ridan to'g'ri*. *dam-badam* takror ravishlaridagi *-dan*, *ba-* grammatik shakllari qo'shimcha ma'no noziklik ifodasi uchun ishlatilgan. Qiyoslang: 1. *Lekin boyagi vahimaning asorati hali ketmagan, dam badam vujudiga titroq kirardi.* (Ch.Aytmatov) Yoki *to'g'ridan-to'g'ri gapirmoq*, *to'g'ri-to'g'ri gapirmoq* misollaridagi ma'no ham yuqoridagidek o'ziga xoslikka ega.

Nutqiy ravonlikni, ayniqsa, tejamkorlikni ta'minlashda ham takror ravishlarning o'z o'mi bor. Qiyoslab ko'ramiz: *Eshikma-eshik yurmoq* – *u eshikdan bu eshikda yurmoq*, *endi-endi ko'nikmoq* – *yaqin kunlarda ko'nikmoq*, *yuzma-yuz o'tirmoq* – *bir-biriga qarab o'tirmoq* va h.k.

Ta'sir darajasi takror ravishlarida nisbatan kuchli ifodalanadi. Ularning aksariyati badiiy uslubga xoslangan bo'ladi: *Asrlar birma-bir o'tar va axir*, *Yuksalar qarshimda eng baxtli odam* (A.Oripov) *Vijdon azobida qovrilsang bot-bot*, *Hayot! Kinga borib dod deysan, axir.* (A.Oripov)

Takror ravishlarning barchasi ham ma'no bo'rttirish, kuchaytirish uchun qo'lanmaydi. Shu jihatdan ularni ikkiga bo'lish mumkin:

a) ma'no kuchaytirish maqsadida qo'llanuvchi ravishlar: *biyron-biyron*, *bot-bot*, *gul-gul*, *zo'rg'a-zo'rg'a*, *oz-oz*, *tez-tez*, *sira-sira*, *sekin-sekin*, *zarrama-zarra*, *etak-etak*, *hovuch-hovuch*, *takror-takror* va b.

b) betaraf ma'no ifodasi uchun qo'llanuvchi ravishlar: *galma-gal*, *yelkama-yelka*, *navbatma-navbat*, *izma-iz*, *goh-goh*, *qo'lma-qo'l* va b.

Takror ravishlarning ma'no imkoniyati quyidagicha:

1) holat-tarz ma'noli: *alohida-alohida, asta-asta, hasma-bas, bekordan-bekor(ga), birma-bir, bitta-bitta(lab)* va b. *Mehmonxonada er-u xotin yonna-yon o'lturishdilar.* (A.Qodiriy)

2) payt-vaqt ma'noli: *ha'zan-ha'zan, ahyon-ahyon(da), endi-endi, yildan-yilga, kundan kun* va b. *Vaqtivaqti bilan G'ilayni ko'rib turishga majbur.* (T.Malik)

3) daraja-miqdor ma'noli: *oz-oz, ko'p-ko'p, kam-kam etak-etak, hovuch-hovuch, mashina-mashina* va b. Bular ifodalagan ma'no miqdoran kam ham (*oz-oz, kam-kam qatra-qatra, zarra-zarra*) *ko'p* ham (*qop-qop, etak-etak, hovuch-hovuch, mashina-mashina, yashik-yashik*) bo'lishi mumkin: *Oz-oz o'rganib dono bo'lur, qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.* (Maqol)

4) holat yoki payt ma'noli: *tez-tez, o'qtin-o'qtin* kabi. *Yuragi gursillab tez-tez urib ketdi.* (Ch.Aytmatov)

Ko'rinadiki, takroriy ravishlarda uslubiy xususiyat keng. Ular qo'llanish doirasi, ma'no ko'lam, ma'nodagi o'ziga xosliklari bilan xarakterlanadi.

Xulosa o'rnida aytish o'rinliki, ravish turkumida so'z yasashida "reduplikatsiya" usuli ham mavjud. Ot, sifat, fe'l turkumlaridan farqli o'laroq ravishda qo'shma shaklda yangi (nutqiy) so'z yasalishi kuzatilmaydi. Lug'at qatlamidagi mavjud qo'shma ravishlarning bari lug'aviy birliklar sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Асадов Т. Сўз туркумлари тизимида равиш. Монография. – Т.: "Мухаррир", 2010.
2. Asadov T. O'zbek tilida ravishlarning ma'noviy-uslubiy xususiyatlari. Monografiya. – Buxoro: "Buxoro", 2011.
3. Ахманова С. Словарь лингвистических терминов. – М.: «Сов. энциклопедия», 1966.
4. Ўзбек тили грамматикаси. 1-том. Ғ.Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: "Фан", 1975.